

Högskolan Kristianstad

291 88 Kristianstad

044-20 30 00

www.hkr.se

EXAMENSARBETE

Våren 2012

Lärarytbildningen

På jakt efter grunden till värdegrunden

En analys av begreppet grundläggande värden i skolans värdegrund

Författare

Marcus Ekstrand

Handledare

Göran Brante

www.hkr.se

På jakt efter grunden till värdegrunden

Abstract

I detta arbete görs en värdefilosofisk reflektion över begreppet grundläggande värde i skolans värdegrund. Jag finner grund för tre möjliga tolkningar av begreppet; grundläggande värde som egenvärden, grundläggande värden som konventionella värden och grundläggande värden som målvärden. Jag undersöker också några möjliga konsekvenser av att se grundläggande värden som synonyma med någon av dessa tre möjliga definitioner. Sammanfattningsvis diskuterar jag några möjliga konsekvenser av detta arbete för läraren.

Ämnesord: Värdegrund, Filosofi, Värdeteori, Grundläggande värde, LGR 11

Innehåll

1. Vi värderar	6
2. Syfte och problemformulering.....	10
3. Metod.....	11
4. Urval	12
5. Grundläggande värden i värdegrunden	13
5.1 Egenvärden.....	14
5.1.1 Människans egenvärde.....	17
5.2 Konventionella värden	19
5.3 Målvärden.....	22
6. Sammanfattning: Grundläggande värden i värdegrunden.....	24
7. Konsekvenser för läraren.....	25
8. Källor.....	28

1. Vi värderar

I vår vardag är vissa saker viktigare än andra - vi värderar vissa saker framför andra. Vissa saker värderar vi inte alls. Vi värderar också i olika grad. Något kan vara till exempel totalt oviktigt, ganska viktigt eller absolut grundläggande för oss. Det finns en slags prioriteringsordning bland våra värderingar. Denna ordning blir tydlig när de förutsättningar vi lever i förändras. Till exempel så kan det vara viktigt för oss att inte äta kött. Att inte bidra till djurs lidande är då ett värde för oss. Men om kontexten förändras och vi plötsligt befinner oss i en situation då att äta kött eller inte är en fråga om överlevnad så äter vi kanske ändå kött. Det visar sig i denna situation att värdet att överleva är mer viktigt än att inte bidra till djurs lidande. Det är alltså inte så att värdet att förhindra medvetna varelsers lidande inte längre är ett värde utan det har bara en lägre prioritet än värdet att överleva.

Man kan också tänka sig en situation där värdet att förhindra djurs lidande har högre prioritet än att överleva. Kanske finns det sådana värdeordningar hos den radikala djurrättsaktivisten. Vi bär alltså på en samling värderingar - en hierarki av uppfattningar om vad som är viktigt. Dessa värderingar kan komma att förändras. Saker som vi en gång värderat högt kan bli oviktiga för oss och något annat som vi aldrig ägnat en tanke blir grundläggande i våra liv.

Värdegrunden i Lgr11 formulerar grundläggande värden som skall gälla i skolan. Dessa är *människans egenvärde, människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta*. Alla som verkar i skolan skall gestalta och förmedla dessa grundläggande värden. Att gestalta och förmedla kan tolkas på olika sätt. En rimlig tolkning är att se det som att lärare måste vara övertygade om att de grundläggande värdena faktiskt är goda värden. Läraren måste dessutom vara övertygad på ett sådant sätt att detta omsätts i handling. Övertygelse kan komma av att man får en bra förklaring till varför något är på ett visst sätt. Till exempel är det rimligt att tänka sig att det är lättare att övertyga någon om att värdegrundens värden är goda värden om man förklarar för dem hur man kommit fram till detta. Men värdegrundstexten verkar sakna sådana förklaringar. Nykänen noterar i en artikel om värdegrunden att; ”Här sägs ingenting om vilka normer, värderingar, dygder och/eller målsättningar som skall ingå i denna värdegrundsstruktur

(...) Här sägs inte heller något starkare om vad den grundläggande komponenten skulle innebära mer än att någon eller några håller uppsättningen för att vara grundläggande.”¹

Vad Nykänen säger är att det helt enkelt inte ges några förklaringar till vad värdegrundens värden är eller hur man kommit fram till dem. Samtidigt skall lärare vara övertygade om dess giltighet. Om detta är sant verkar det som det finns ett gap mellan de förväntningar som ställs på lärare och värdegrundens moralfilosofiska rättfärdigande. Men innan man kan dra denna slutsats bör man ta en närmre titt på värdegrundstexten. Med hjälp av den akademiska moralfilosofin kan man få verktyg för att tydliggöra begreppen och öka sin förståelse för värdegrundstexten. Moralfilosofin erbjuder tankeverktyg som kan vara till fördel för lärare i deras vardagliga praktik. Fjellström menar att den akademiska moralfilosofin som på senare år grenat av sig i verksamhetsspecifika områden såsom till exempel biomedicinsk etik, vårdetik och miljöetik skulle kunna vara en grund för att utveckla en skoletik. Fjellström analyserar skolan som en komplex etiskt miljö och menar att de som skall verka i denna måste betraktas mer som etiska subjekt än som verkställare av myndighets beslut eller tillämpare av vetenskapliga teorier. Lärare behöver nya kunskaper för att kunna navigera skolans komplexa etiska miljö som etiska subjekt:

För att lärare ska kunna uppfylla denna nya roll måste utbildningen omfatta en lämplig fostrande och yrkesetisk kompetens. I denna ingår förstås beteendevetenskapliga kunskaper, men också filosofiskt tänkande. Lärarna behöver öva upp den intellektuella förmågan att analysera, diskutera och ta ställning i etiska frågor, något som på svenska universitet den praktiska filosofin är specialiserad på. Här finns sedan länge en kvalificerad debatt och sofistikerade teorier som underbygger etiska föreställningar, som att alla människor har lika värde, eller att autonomi och integritet utgör egenvärden, eller för den delen att jämlikhet och social rättvisa är något värdefullt.²

Mot denna bakgrund tar jag hjälp av moralfilosofin för att analysera begreppet *grundläggande värden* i värdegrunden och försöka förstå vad detta begrepp innehåller. Begreppet grundläggande värde är ett fundamentalt begrepp i värdegrundstexten och kan man öka sin förståelse för detta begrepp så ökar man samtidigt sin förståelse för värdegrundstexten som helhet.

Det finns två områden av moralfilosofin som är aktuella i samband med en analys av begreppet grundläggande värde. Det är den normativa etiken och meta-etiken. Inom den normativa etiken undersöker man hur det *bör* vara snarare än hur det *är*. Man arbetar med frågor om hur bör vi handla för att handla rätt och varför. Om värdegrunden skall ses

¹ Nykänen, 2010. s. 20.

² Fjellström, 2005. s. 77.

som ett normativt dokument som berättar för oss hur det bör vara så kan vi med hjälp av den normativa etiken söka svar på frågan om värdegrunden ger något svar på varför det bör vara så. Ta till exempel värdet *människolivets okränkbarhet*. Detta värde beskrivs som ett grundläggande värde. Men då kvarstår frågan om varför det är ett grundläggande värde? Varför *bör* vi värdera människolivet som okränkbart? Dessa är frågor på den normativa nivån av etiken.

Inom metaetiken arbetar man med semantiska, metafysiska och kunskapsteoretiska aspekter av värdeomdömen. När jag undersöker begreppet grundläggande värden i värdegrunden kommer jag först och främst röra vid metafysiska och kunskapsteoretiska aspekter av det. Om den normativa etiken vill ge svar på frågan om varför något är ett värde så kan metaetiken ses som den gren av etiken som vill ge svar på vad ett värde är överhuvudtaget. Metaetiken är abstrakt och det kan vara svårt att se dess funktion i en praktisk kontext. Jag skall försöka visa på hur meta-etiken kan fördjupa vår förståelse av begreppet grundläggande värden. När vi säger att en handling är god så faller vi ett moraliskt värdeomdöme. Inom semantiken arbetar man med frågor rörande vilken mening ett sådant värdeomdöme egentligen har. Man vill veta vad det är vi gör när vi faller ett moraliskt omdöme. Kanske uttrycker vi bara våra känslor, våra gillande och ogillanden inför något. Eftersom våra känslor inte kan vara sanna eller falska skulle detta betyda att våra moraliska värdeomdömen inte heller kan vara sanna eller falska. När någon säger att en handling är god så kan de inte ha rätt i någon objektiv mening utan de uttrycker endast sina känslor - sitt gillande av någon handling. Ett annat alternativ är att vi genom att fälla moraliska värdeomdömen vill peka ut något sakförhållande i världen omkring oss. När vi säger att en handling är god så menar vi att handlingen i sig har egenskapen att vara god. Då uppstår metafysiska frågor om hur moraliska rätt och fel existerar. Är handlingen god för att människor tenderar att se den som god eller existerar det goda som ett sakförhållande i världen oberoende av vårt tänkande. Detta är metafysiska frågor. De kunskapsteoretiska frågorna är nära förknippade med dessa eftersom de gäller huruvida vi kan ha kunskap i värdefrågor. Om jag säger att en handling är god och detta är någon form av fakta så kvarstår frågan om och i vilken mån jag kan ha kunskap om detta.

Både den normativa etiken och metaetiken kan hjälpa oss förstå begreppet grundläggande värden, och i förlängningen av detta ge oss en större förståelse av värdegrunden.

2. Syfte och problemformulering

Detta är ett arbete utan traditionell empiri. Det har istället karaktären av en filosofisk reflektion kring begreppet grundläggande värde. Syftet är att genom en kritisk och reflektiv text- och begreppsanalys nå ökad förståelse för begreppet *grundläggande värde* i skolans värdegrund.

I analysen arbetar jag med problemformuleringen; Hur kan vi förstå begreppet *grundläggande värde* i värdegrunden med utgångspunkt i normativt rättfärdigande och metaetiska aspekter?

3. Metod

Detta arbete bygger på begreppsanalys av begreppet *grundläggande värde* och närläsning och tolkning av värdegrundstexten i Lgr11. I tolkningsarbetet så strävar jag efter att rättfärdiga tolkningarna genom att ge tydliga exempel och goda skäl för varför en tolkning är mer giltig än någon annan. Begreppet grundläggande värde testats mot möjliga definitioner och möjliga konsekvenser av dessa definitioner undersöks.

I avsnitt 5 gör jag en närläsning av värdegrundstexten för att se vad som står explicit formulerat i anknytning till användandet av begreppet grundläggande värden. I de följande avsnitten 5.1 till och med 5.3 kommer jag utifrån formuleringar i värdegrundstexten pröva begreppet grundläggande värde mot definitioner som egenvärden, konventionella värden, och instrumentella värden. I avsnitt 6 så sammanfattar jag vad analysen kan sägas visa och diskuterar sedan i avsnitt 7 några möjliga konsekvenser för läraren.

4. Urval

Skolans värdegrund formuleras i läroplanen - Lgr11 - och i skollagen. Detta arbete bygger uteslutande på de två första kapitlen i Lgr11 - Skolans värdegrund och uppdrag. Det är här som begreppet ”grundläggande värden” presenteras och begreppet får substantiellt innehåll i vissa formulerade värden. De värden som ligger till grund för denna undersökning är människans egenvärde, människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta.

5. Grundläggande värden i värdegrunden

Begreppet *grundläggande värden* förekommer tre gånger i de två första kapitlen av Lgr11. Den första förekomsten av termen *grundläggande värden* är som underrubrik till kapitelrubriken *skolans värdegrund och uppdrag*. I stycket under rubriken *grundläggande värden* så formuleras vissa värden. Här får begreppet substantiellt innehåll. Värdegrunden berättar för oss vilka några av de grundläggande värdena är, till exempel; ”människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta.”³ I de övriga fall då begreppet förekommer i värdegrundstexten så är det i en kontext som behandlar hur vi skall förhålla oss till värdena: ”alla i skolan skall hävda de grundläggande värden(...)och klart ta avstånd från det som strider mot dem”, ”skolan har i uppdrag att överföra grundläggande värden...”.⁴ Detta är passager som berättar vilken roll de grundläggande värdena skall spela i skolan.

Det finns alltså explicit formulerat vissa värden och riktlinjer för hur de som verkar i skolan skall förhålla sig till värdena. Till exempel så säger värdegrunden att människolivets okränkbarhet är ett grundläggande värde. Värdegrunden berättar sedan för oss att vi inte bara *bör* hålla detta för värdefullt utan att vi *skall* hålla det för värdefullt om vi vill verka i skolan. Men värdegrunden ger inte i anknytning till termen *grundläggande värde* explicit någon förklaring på varför till exempel människolivets okränkbarhet är ett värde. Frågor som till exempel vad ett grundläggande värde är och hur man skiljer grundläggande värde från andra värden ges det inga explicita svar på i värdegrundstexten.

³ Lgr11, s.7.

⁴ Lgr11, s. 7-12.

5.1 Egenvärden

Låt säga att din cykel är värdefull för dig. Du värderar din cykel. Men frågan är då varför du värderar din cykel? Kanske är det så att cykeln gör det möjligt för dig att färdas snabbt mellan olika platser. Plötsligt har vi stött på något annat som du värderar - att kunna färdas snabbt och effektivt. Detta värde, att färdas snabbt, verkar stå i någon slags relation till det första värdet, cykeln. Det verkar vara så att anledningen till varför cykeln är värdefull är för att det leder till ett annat värde - nämligen det att kunna färdas snabbt och effektivt. Du värderar det ena *på grund av* att du värderar det andra. Ett sådant värde som är värdefullt i egenskap av att kunna uppfylla något mål - kallas för målvärde.

Nu kan man vidare ställa frågan varför detta att kunna färdas snabbt och effektivt mellan olika plaster är ett värde. Kanske är det så att detta ger dig en känsla av frihet - alltså ytterligare något du värderar. Våra värderingar står i en relation till varandra i vilken det ena är värdefullt i egenskap av att möjliggöra något annat värdefullt. Som en enda lång kedja där varje länk i kedjan bär upp nästa. Men var tar kedjan av målvärden slut? Finns det någon slags grundläggande värde som är värdefullt fast det inte leder vidare? Finns det någon länk i kedjan som är den första, som bär upp alla de andra?

När man talar om egenvärde så är det denna första länk man talar om. Men vad är det som är värdefullt utan att det leder till något annat? Vad är dessa ultimata värden? Och hur vet man om något har sådant egenvärde?

När man talar om egenvärde kan man skilja mellan absoluta egenvärden och relativa egenvärden. Absoluta egenvärden är idén att egenvärdena finns oberoende av kultur och tänkande. I den starkaste tolkningen av termen *absoluta* så är de absoluta i den meningen att om hela mänskligheten dog ut och efter flera miljoner år så uppstod en ny mänsklig kultur så skulle båda kulturer kunna upptäcka samma absoluta egenvärden. De absoluta egenvärdena existerar oavsett kulturella förändringar och oavsett om vi vet vad som har sådant egenvärde eller inte.

Relativt egenvärde är idén om att det vid varje tidpunkt utifrån varje specifik kultur finns vissa egenvärden. För att återkoppla till tankeexperimentet ovan så kommer den mänskliga kultur som dör ut ta sina egenvärden med sig i graven och den nya kulturen kommer ha sina egna nya egenvärden. Mänsklig kultur är föränderlig och eftersom det är

mänskliga värderingar vi har att göra med så är det inte helt orimligt att se dem som föränderliga.

För att försöka förstå egenvärde kan man använda sig av Moores isolationstest. Han hade ett test för att avgöra om något har egenvärde eller inte. Moore menade att man skulle tänka sig det konkreta eller abstrakta objekt man undrade över som existerande i en helt tom värld. Om det fortfarande kan tänkas ha värde i en sådan tom värld så har det egenvärde. Till exempel kan man tänka sig en cykel i en helt tom värld. En sådan värld med en cykel i verkar inte bättre än en helt tom värld. Så en cykel har inget egenvärde. Om man istället testar med ett abstrakt objekt så som till exempel ”lycka”. En värld där endast lycka existerar verkar något bättre än en tom värld där ingenting existerar. Så enligt detta test verkar det som lycka har någon form av egenvärde.⁵

Utifrån vissa formuleringar i värdegrunden så finns det goda skäl att tolka grundläggande värden i betydelsen egenvärden. Här står att ”Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde...”.⁶ Människan har alltså ett egenvärde. Men vad är då detta egenvärde? Värdegrunden ger inga ytterligare förklaringar. Däremot finns tanken om egenvärden uttryckt i läroplanskommittén betänkande *Skola för bildning*. Kommittén konstaterar i samband med ett resonemang angående formuleringen ”grundläggande demokratiska värderingar” i skollagen att;

Sådana värden kan kallas oförytterliga. Oförytterliga värden är de som i en given kulturkrets gäller under alla omständigheter. De utgör medborgarnas samfällda moraliska fond som egentligen inte behöver motiveras med målrationella argument. Ingen kan med hänvisning till arbetslivets förändrade krav eller till nya rön om undervisningens inlärningsresultat hävda att nu har det ena eller andra oförytterliga värdet satts ur spel. Värden är i kraft oavsett om de i enskilda fall kan te sig opraktiska, oekonomiska eller onyttiga.⁷

Här får vi en tydlig definition av vad ett egenvärde är. Det är något som är värdefullt oavsett om det är opraktiskt, oekonomiskt eller onyttigt. Utifrån denna passage kan man också se tanken om relativa egenvärden uttryckt. Egenvärdena är inte absoluta utan de är baserade i ”medborgarnas samfällda moraliska fond”.⁸ Däremot är de beständiga inom

⁵ Moore. 1959.

⁶ Lgr11. s. 7.

⁷ SOU 1992:94

⁸ SOU 1992:94

detta kulturella ramverk. De förändras inte av ”arbetslivets förändrade krav” och andra inomkulturella förändringar.⁹

Tanken om egenvärden stöter på kunskapsteoretiska problem. Det är svårt att hitta en tydlig förklaring till hur vi kan få kunskap om dessa egenvärden om de nu existerar. Egenvärden är inte lika uppenbara som målvärden. Hos målvärden är värdet explicit - antingen leder de oss vidare till något annat vi vill ha eller så gör de inte det. Om egenvärdena är värdefulla oavsett sin effekt på världen hur kan vi då veta något om dessa egenvärden? Målvärdena kan upptäckas just utifrån sådana konsekvenser men detta är inte fallet med egenvärdena. Om jag påstår att x är ett egenvärde så kan någon säga emot mig och påstå att det inte alls är ett egenvärde. Hur skall vi avgöra vem som har rätt om x? Det verkar som att vi kan vara oense om målvärdena i större utsträckning än egenvärdena. Du kan säga att du inte värderar cyklar för de leder inte till något annat som du värderar. Cyklar är värdeneutrala för dig. Samtidigt kan de vara värdefulla för mig. Vi har olika uppfattning om cyklarnas värde och båda verkar ha rätt. Men hur är situationen med egenvärden? Kan jag påstå att lycka är ett egenvärde för mig medan du påstår att lycka inte är ett egenvärde för dig? Kan vi båda ha rätt i en sådan situation? Vi kan falla tillbaka på att egenvärdena är relativa till varje individ och säga att om man upplever att något är ett egenvärde så är detta nog grund för att betrakta det som sådant. Men detta går rakt emot den syn på värden som värdegrunden verkar bygga på. Här formuleras värden som skall gälla alla som verkar i skolan och som dessutom har sin grund i något utanför individen - nämligen samhällslivet. Formuleringen i andra meningen i citatet ovan verkar ge en antydning om hur man skulle kunna tolka det. Egenvärdena har sin grund i medborgarnas samfällda moraliska fond. Det finns vissa värden som verkar vara gemensamma för de flesta människor. Men detta ger ingen förklaring för vad ett egenvärde är eller hur vi kan veta något om det. Medborgarnas samfällda moraliska fond skulle lika väl kunna bestå endast av målvärden. Kunskapsteoretisk så kan man undra hur vi i sådana fall skall kunna urskilja egenvärden ifrån andra värden. Egenvärden var värdefulla oavsett sina konsekvenser så man kan inte undersöka dem utifrån deras kausala effekt i världen. Det verkar omöjligt att ha kunskap om egenvärden med utgångspunkt i någon kunskapsteori som bygger på kausalitet. Moore menade att det är via moralisk intuition, en slags moralisk perception, som vi har förmågan att veta att något har

⁹ SOU 1992:94

egenvärde. Att hänvisa till moralisk intuition lider dock av den svagheten att vi inte är överens om vilka egenvärdena är. Vems intuition är det vi skall lita på? En lösning som man använder sig av inom moralfilosofin är tanken om en ideal observatör. Egenvärden är helt enkelt sådana som en ideal observatör skulle anse vara egenvärden. I samband med en sådan teori så uppstår frågan hur vi avgör vilka egenskaper denna ideala observatör skall ha.

Frågan om egenvärden och dess grund kommer inte att få sin definitiva lösning i denna analys men jag har tagit upp några konsekvenser av att betrakta grundläggande värden som egenvärden.

5.1.1 Människans egenvärde

Jag skall nu fokusera på ett specifikt egenvärde som uttrycks både i skollag och värdegrund;

Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde (...) ¹⁰

”Människans egenvärde” är intimt kopplat till värdet ”alla människors lika värde”. Människan har alltså egenvärde och alla har detta egenvärde i lika stora mått. När man tittar på världen så verkar det i praktiken som om alla individer har olika mycket av olika värden. Och för alla individer gäller att de håller vissa utvalda individer som mer värda än andra. Vi värderar våra bästa vänner högre än någon som vi aldrig träffat. Och ändå så säger idén om alla människors lika värde att våra bästa vänner och någon vi aldrig träffat i någon mening är lika mycket värda. Men vad består detta värde i?

En första lösning på denna fråga kan vara att hitta någon moraliskt relevant egenskap som alla människor delar som gör att de också har samma värde. Singer menar att det är svårt att hitta någon moraliskt relevant egenskap hos människan som man kan basera alla människors lika värde på. ¹¹ Vilka egenskaper man än väljer så kommer det uppstå problem kring var skiljelinjer skall dras. Man kan till exempel tänka sig att egenskapen att vara människa i biologisk mening skulle ge oss lika värde. Men mänskligt liv tar många former och det verkar inte som till exempel en vuxen individ och ett embryo

¹⁰ Lgr11. s. 7.

¹¹ Singer, 1996. s. 28.

har lika värde. Trots att båda är mänskligt liv. Liknande problem uppstår oavsett vilken egenskap man än väljer. Man skulle kunna hävda att vi har lika värde i egenskap av att vara en moralisk person. Vi besitter vissa kognitiva förmågor som är unika för oss och som egenvärdet baseras på. Här stöter man på problem. Denna formulering verkar utesluta till exempel små barn och personer med svåra hjärnskador beroende på vilka förmågor man menar är moraliskt relevanta. Samtidigt verkar det inte finnas några skäl att inte låta detta värde inbegripa vissa djur som kan sägas ha den kognitiva grund som skulle vara konstituerande för att vara en moralisk person. Det handlar alltså inte längre om ett mänskligt egenvärde. Singer menar att man måste acceptera att alla individer är olika och att alla människors lika värde inte kan vila på några faktiska förhållanden.

En annan lösning på frågan på vad det är som ger människor egenvärde är idén om den ideala observatören. Denna idé bygger på man som ett tankeexperiment hittar på en ideal observatör. En helt opartisk människa som inte är färgad av några speciella intressen. Sedan funderar man över vad som skulle ha egenvärde för denne ideala observatör. Om det är så att denna perfekta moraliska individ skulle anse att människor har egenvärde så bör också vi göra det.¹²

Singers egna förslag är principen om lika hänsyn till intressen. Det är en princip som fångar andemeningen hos idén om alla människors lika värde samtidigt som den inte stöter på problemen med att hitta en moraliskt relevant egenskap för att bära upp denna. Principen om lika hänsyn till intressen handlar om att de vi bör ge lika hänsyn till inte är människor i egenskap av bärare av någon moraliskt relevant egenskap utan deras intressen. Oavsett egenskaperna hos personen bakom så ger vi lika hänsyn till intressena. På det viset kommer rika och fattiga, sjuka och friska, ha samma utgångsläge eftersom jämlikheten inte vilar på någon egenskap eller förmåga.¹³

¹² Fjellström, 2004. s.

¹³ Singer, 1996. s. 28-33.

5.2 Konventionella värden

Begreppet grundläggande värden kan tolkas som en variant av konventionella värden. Detta utifrån följande formulering ur Lgr11:

Utbildningen skall förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.¹⁴

De grundläggande värdena är sådana som vårt samhällsliv vilar på. Detta kan tolkas som att värdena är grundläggande i egenskap av att vara fundament för ett samhällsliv. I formuleringen är det dock inte vilket samhällsliv som helst utan vårt samhällsliv. Detta kan tolkas som en slags kulturell värderativism.

Skolan skall aktivt och medvetet påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar och låta dem komma till uttryck i praktisk vardaglig handling.¹⁵

Värdena är grundläggande i kraft av att vara fundament för vårt samhälle. Detta resonemang blir cirkulärt enligt följande; det är vårt samhälles värderingar som är goda och de är goda för att de är vårt samhälles värderingar. Vad som saknas är alltså en förklaring på varför det är just vårt samhälles värderingar som är goda. Konsekvensen av detta resonemang kan bli att man blir blind för eventuella brister och fel i det samhällsliv man befinner sig i. Under rubriken ”skolans uppdrag” så formuleras följande: ”Utbildning och fostran är i djupare mening en fråga om att överföra och utveckla ett kulturarv - värden, traditioner, språk, kunskaper - från en generation till nästa.”¹⁶ Här finns tanken om den konventionella moralen. Skolans uppdrag är att överföra värden genom generationerna. Det kan tolkas som att det är viktigare att överföra några vanliga värden till nästa generation än att ställa frågor kring om dessa värden är goda värden och om det samhälle vi har och dess värden är något som bör överföras. Det är i princip en kultur-relativistisk position. Det moraliskt goda är relativt till vilken kultur man befinner sig i. Det innebär att man inte kan kritisera någon annan kultur för att omfatta dåliga värden eftersom de kan rättfärdiga sina värden på samma sätt - genom att hänvisa till konvention.

¹⁴ Lgr11. s. 7.

¹⁵ Lgr11. s. 12.

¹⁶ Lgr11. s. 9.

Den kulturrelativistiska positionen innebär att grundläggande värden är grundläggande i den meningen att en majoritet håller den för grundläggande. Det leder till underliga konsekvenser för begreppet grundläggande värden. Majoriteten bakom värdena kan i teorin förändras på ett ögonblick. Det innebär att de grundläggande värdena är föränderliga på ett sätt som vi inte intuitivt tillskriver begreppet. De grundläggande värdena verkar vara giltiga även om ingen håller dem för grundläggande och de verkar dessutom vara värden som är universaliserbara - de gäller alla moraliska agenter. Till exempel så verkar det underligt att människans egenvärde skulle vara unikt för vårt kultur. Det skulle betyda att människans har ett egenvärde men bara inom Sveriges geografiska gränser och alla människor har lika värde men bara här. Inte på till exempel Nordpolen.

Om vi förbiser de metafysiska och kunskapsteoretiska underligheterna för ett ögonblick så blir nästa fråga hur man avgör vilka värden som vårt samhällsliv vilar på. I samband med denna fråga kan man också ställa följdfrågan varför man valt just vissa värden framför andra, om det inte är så att vårt samhällsliv vilar på endast de värden som formuleras. Det finns således kunskapsteoretiska problem i samband med idén om konventionella värden.

Det är lätt att finna exempel på uppenbara konflikter mellan de värden som finns formulerade i värdegrunden som konventionella och vårt samhällsliv. Jag skall här undersöka de fem värden i värdegrunden som skolan ska gestalta och förmedla. Jag utgår ifrån tolkningen att dessa fem är substantiella exempel på sådana grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på. De fem värdena är människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta.

Människolivets okränkbarhet är ett värde som har kritiserats av Tännsjö. Han har menat att detta värde är uttryck för en filosofisk partiskhet - det uttrycker ett värde som är karakteriserande för vissa religiösa föreställningar och inte ett grundläggande värde för samhället i stort. Här kan man invända och säga att detta värde inte behöver tolkas så starkt. Det kan tolkas i en svagare bemärkelse att betyda något som liknar frihet till integritet. Men då blir denna formulering överflödigt eftersom det redan finns formulerat ett sådant värde - individens frihet och integritet. Då är det rimligare att tolka människolivets okränkbarhet att gälla något liknade livets helighet i betydelsen att mänskligt liv i alla dess former har egenvärde. Tännsjö menar att synen på allt mänskligt

liv som intrinsikalt värdefullt ställer till problem i frågor som abort och eutanasi. Det är tydligt att det uppstår krockar mellan detta värde, tolkat i denna bemärkelse, och andra aspekter av vårt samhällsliv. Till exempel blir det ganska stora värdeskillnader mellan dokument som värdegrunden och lagar om abort och eutanasi. Eller mellan värdegrunden och socialstyrelsens riktlinjer för avslutande av livsuppehållande behandling eller socialstyrelsens föreskrifter gällande abort. Att avsluta mänskligt liv är inte något främmande för vårt samhällsliv. Man kan invända att socialstyrelsen eller juridiska lagar inte är uttryck för vårt samhällsliv. Detta blir dock en allt för snäv definition.¹⁷

Värdet individens frihet och integritet verkar vara det värde som närmast kan försvaras som ett konventionellt värde. Detta är ett värde som verkar vara en nödvändig del i de flesta substantiella definitionerna av demokrati. Men även frihet är ett begrepp som inte är självklart i vårt samhälle. Till exempel så har det kommit att ifrågasättas om vi är fria i ett samhälle där övervakning av olika slag blir vanligare.

Att hävda alla människors lika värde som konventionellt grundläggande - att detta är ett värde som vårt samhällsliv vilar på stöter på problem. Det är lätt att hitta exempel på att vårt samhällsliv inte verkar vila på detta värde. När man tittar på vårt samhällsliv verkar alla människor i praktiken ha olika typer av värde i olika grader.

Jämställdhet mellan kvinnor och män kan inte med lätthet hävdas vara uttryck för konvention. Det är väl snarare så att med hjälp av genusvetenskapen och andra analysverktyg så har vi fått en klar bild av att den konventionen som vårt samhällsliv vilar på karakteriseras av ojämställdhet mellan kvinnor och män snarare än jämställdhet. Detta genomsyrar vårt samhälle.

Hur ska vi se de värden som värdegrunden vill hävda som konventionella värden men där det är svårt att visa att detta är fallet eller där det uppenbart att det inte är så. Här kan man göra en svagare tolkning av värdegrundens formulering och säga att värdegrunden grundläggande värden är sådana värden som vårt samhällsliv bör vila på. Då har man genast förlorat det rättfärdigande som fanns i att hävda grundläggande värden som konventionella värden.

¹⁷ Tännsjö, 2006.

5.3 Målvärden

I avsnitt 5.1 beskrev jag en kedja av värden där det ena var värdefullt i egenskap av att möjliggöra det andra. Något var ett värde för att det hjälpte oss uppnå ett önskvärt mål. De grundläggande värdena i värdegrunden kanske skall ses som just sådana målvärden. De grundläggande värdena är grundläggande i egenskap av att vara de värden som av erfarenhet utgör de bästa tumreglerna för att navigera i en moraliskt komplex vardag. De har någon form av pragmatiskt värde. Värdegrunden skall ur detta perspektiv ses som en etisk kompass som ger tips om vad vi borde göra även om den inte är lätt att applicera på de komplexa situationer som kan uppstå i vardagen. En sådan tolkning gör till exempel Swärd i debattartikeln ”Det moderna samhället sårbart utan etisk kompass”. Han skriver ”Hur formar vi ett samhälle som präglas av osjälviskhet, där vi bryr oss om våra äldre, där vi visar våra barn kärlek, där mänskliga relationer präglas av respekt och omtanke, ett samhälle som är befriat från kvinnoförtryck och rasism, som fostrar engagemang för att hjälpa världens fattiga?”¹⁸. Vi har alltså en viss typ av samhälle som mål och värdegrundens värden är vad som fungerar för att ta oss dit.

Hare urskiljer i sin bok *Moral thinking* två nivåer av moraliskt tänkande. Det handlar om en praktisk vardags nivå och en teoretisk nivå. Hare använder sig av begreppen Proletären och Ärkeängeln för att visa på nivåerna. Proletären är människan i vardagen och kan omöjligen göra en korrekt moralisk analys av varje moralisk situation som uppstår i vardagen samtidigt som hon skall leva sitt liv. Därför behöver hon röra sig genom vardagen med hjälp av tumregler som visat sig oftast ge ett bra resultat. Ärkeängeln representerar den helt moralfilosofiskt upplysta som har tillgång till alla relevanta fakta i ett moraliskt dilemma och kan göra en korrekt analys av situationen. Det är osäkert om någon överhuvudtaget kan vara en sådan ärkeängel men positionen kan väl närmast sägas representeras av akademiska moralfilosofer och andra som yrkesmässigt engagerar sig i moralfilosofisk analys. Skolans värdegrund skall kanske ses som sådana tumregler på den praktiska nivån som utifrån vår erfarenhet visat sig ge goda resultat över tid. Med detta är inte sagt att de i alla fall ger bästa utfall eller att det inte finns bättre

¹⁸ Swärd, 2006.

tumregler.¹⁹ Bakom denna tanke finns en utilitaristisk grundsyn som innebär att en handling är god om den maximerar något intrinsiskt gott.

Att se grundläggande värden som målvärden leder till frågan hur vi skall kunna veta vad ett visst värde leder till. Om inte det enda målet är att vi vill ha elever som värderar vissa bestämda saker (inte ens detta kan garanteras) så verkar det finnas rimligare saker vi kan vara överens om för att nå ett bestämt mål. Till exempel är gemensamma regler för handling och gemensamma planer för att uppnå bestämda mål lättare att överblicka med avseende på konsekvenser.

Om alla mål är målvärden så uppstår frågan ännu en gång om vad det där ultimata önskvärda målet är för något. Finns det ett sådant värde? Om inte så verkar det som vi har råkat på en oändlig serie av värden. Det ena är värdefullt för att det leder till något, och detta något är i sin tur värdefullt för att det leder till något annat och så vidare.

¹⁹ Hare, 1994. s. 55-57.

6. Sammanfattning: Grundläggande värden i värdegrunden

Jag har genom att undersöka begreppet grundläggande värde visat att begreppet ger utrymme för många olika tolkningar. Jag har undersökt de tre möjliga tolkningarna jag funnit grund för i värdegrundstexten och försökt visa på några konsekvenser av dessa.

Dessa tre är grundläggande värden som egenvärden, konventionella värden och målvärden. Att tolka grundläggande värden som egenvärden innebär att man måste ta sig an frågan om vad ett egenvärde är och hur vi kan känna till det. Som svar på detta har jag tagit upp två möjliga svar; idén om en ideal observatör och principen om lika hänsyn till intresse. Att tolka grundläggande värde som konventionella värden innebär att man måste ta sig an de problem som uppstår i samband med den moraliska relativismen. Man måste helt enkelt kunna redogöra för varför just de värden vårt samhällsliv vilar på är de goda värdena. Att tolka grundläggande värden som målvärden är en mindre problematisk position än de förra. Idén om målvärden är moralfilosofisk mindre problematisk än egenvärden och konventionella värden.

En tolkning man kan göra är att värdegrunden innehåller både konventionella värden, egenvärden och målvärde. Det finns inte heller någon anledning till varför inte ett värde kan vara alla tre. Frågan är vilka som är vad och hur man kan veta det. På de frågorna ger värdegrunden inga svar.

7. Konsekvenser för läraren

Undersökningen visar att var man än vänder blicken gällande begreppet grundläggande värden så finns det ur ett moralfilosofiskt perspektiv massa problem. Begreppet grundläggande värden som är en av grundpelarna för värdegrunden är tvetydigt och svårt att försvara på något moralfilosofiskt koherent vis. Hur skall en lärare kunna reda i denna moralfilosofiska härva i det vardagliga arbetet? Ett första möjligt svar på denna fråga är att läraren kan inspireras av denna typ av problematiserande. Ett problematiserande av värdena kan vara ett sätt att presentera värdegrundens värden för elever. Det kan vara ett sätt att anlägga det etiska perspektiv som enligt Lgr11 skall prägla skolans verksamhet. Detta bygger på att man inte tolkar läroplanstexten så starkt att problematiserande av värdena är förbjudet. Detta bygger också på att läraren helt eller till viss del är överens med värdegrundens värden.

Insikten om lärares komplexa värdeuppsdrag och värdegrundens moralfilosofiska brister kan också ge goda skäl för lärare att engagera sig i området och försöka verka för att förändra värdegrunden. Lärare kan verka för en skoletik som utgår ifrån de som verkar i skolan. Här kan man inspireras av de nya områden som uppstått av den praktiska etiken, till exempel biomedicinsk-etik och miljöetik.

I vilken mån måste en lärare vara övertygad om värdegrundens värden? I värdegrunden står det att ”Utbildningen skall förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna (...) var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö”.²⁰ Denna formulering verkar bygga på att lärare skall vara övertygade om värdegrunden och att dessa övertygelser omsätts i handling. Det kan möjligen tolkas så som att lärare endast behöver handla *som om* de var övertygade även om de inte är det. Men en sådan tolkning handlar inte längre om värden utan om regler för handling. Vi behöver inte vara överens om värden för att komma överens om gemensamma regler. Det verkar rimligt att tolka värdegrunden på sådant sätt att den bygger på att värdeomdömen har sanningsvärde. En moralisk utsaga är sann eller falsk i någon objektiv mening. Hur skall en lärare som inte alls är övertygad om värdegrundens värden - en lärare som tycker de är falska i objektiv

²⁰ Lgr11. sid. 7.

mening - förhålla sig till värdegrunden? Det verkar som om en sådan lärare trots sina gentemot värdegrunden avvikande värderingar måste agera som om hon är övertygad om värdegrundens värden eller sluta verka i skolan.

Finns det någon situation då en lärare skulle vara moraliskt rättfärdigad i att bryta mot läroplanernas direktiv gällande hur lärare skall förhålla sig till värdegrunden? En möjlig situation som skulle kunna ge en lärare moraliskt goda skäl att bryta mot skollag och läroplan är om det går att visa att värdegrunden är omoralisk i sig själv. Tännsjö verkar resonera på ett sätt som kan tolkas som att värdegrunden är potentiellt omoralisk isig. Han menar att värdegrunden bygger på att alla individer ska dela samma värderingar. Att alla värderar samma saker verkar vara en bra sak om man vill att alla individer skall komma överens med varandra och det vardagliga skolverksamheten skall flyta på utan konflikter. Tännsjö menar att det närmast kan ses som en slags totalitärt system - att alla individer kan värdera samma saker eller ens bör värdera samma saker. Det bygger på en underlig bild av individer. Ingenstans i vår omvärld kan vi se två individer som delar exakt samma uppsättning värderingar. Antagligen delar många människor vissa grundläggande värderingar som till exempel att äta mat för att inte svälta ihjäl eller att inte orsaka lidande utan orsak. Men i övrigt utanför sådana basvärderingar så är det svårt att hitta två individer som helt och hållet matchar varandra ifråga om värderingar. Att då formulera några fasta värden som alla förväntas dela är en underlig tanke som verkar reducera individer till tomma behållare som går att fylla med vilka värden som helst. Man skulle kunna hävda att värdegrunden innehåller just dessa basvärderingar som alla kan förväntas vara överens om men som analysen visat är detta inte fallet. Kanske kan den omoraliska aspekten av värdegrunden vara det att den ger upphov till mer lidande. Tännsjö uppmärksammar att ett värde som *människolivets okränkbarhet* kan göra att veganism, abort och eutanasi stämplas som avvikande. Det är oklart i vilken mån värdegrunden kan sägas vara omoralisk i denna mening. Här konstaterar jag endast att om den kan sägas vara omoraliskt så kan detta utgöra goda skäl i moralisk mening för att bryta mot skollag och läroplan.²¹

Tännsjö's lösning är idén om ett överlappande samförstånd. Han menar att vi kan anamma individers olikhet och förstå att det enda vi kan vara överens om är gemensamma regler oavsett vilka värderingar som ligger bakom. Det finns utifrån denna undersökning

²¹ Tännsjö, 2006.

skäl för att titta extra på denna lösning. Vi har sett att begreppet grundläggande värden går att tolka på några olika sätt men att några djupare rättfärdiganden är svårfunna. En möjlighet är att alla utifrån sina egna rättfärdiganden kan komma fram till värdegrundens värden. Men som redan konstaterats så innebär detta att man börjat röra sig från värden mot gemensamma regler för handling. För om jag värderar människolivets okränkbarhet utifrån en utilitaristisk nyttokalkyl och någon annan utifrån deras tro på att en gud skapat människan så är vi bara överens till viss del. Värdet för teisten är ett egenvärde och till sin natur orörligt. För utilitaristen är det ett instrumentellt värde och rörligt i den betydelsen att nyttokalkylen kan komma att förändras. De är överens om att det är ett värde men de menar i viss mån olika saker när de använder sig av begreppet värde. Vad de båda faktiskt är överens om är egentligen inte mer än att de håller med värdegrunden. Detta innebär att de båda antagligen kommer att handla olika utifrån sina olika syn på värdet. Då blir det naturligt att röra sig från fasta värden mot gemensamma regler för att uppnå gemensamma mål. Detta fokus är fortfarande baserat i värderingar eftersom dessa kommer styra vilka regler och mål som ställs upp men det är ett fokus som lämnar plats åt en mer pragmatiskt syn på individen och skillnader i värderingar. Här kan man invända att värdegrunden kan ses som just ett sådant dokument med ett mål och vissa regler för att uppnå målet. För målet är ett samhälle där alla delar de värden som finns i värdegrunden och genom att tvinga alla som verkar i skolan att anamma dessa värden så uppnår man målet. Om detta verkligen är fallet så är det mycket otydligt uttryckt och går att förbättra genom att ytterligare förtydliga denna aspekt.

8. Källor

Fjellström, Roger. Läraren som fostrare, med gestaltskifte i sikte. *Utbildningsvetenskap 2005, resultatdialog och framåtblick*. Vetenskapsrådets rapportserie 13:2005. Sthlm: Vetenskapsrådet, 2005.

Fjellström, Roger. Varför människor har lika värde. *Filosofisk tidskrift*. Nr 2, 2004: 14-31.

Hare, R.M. *Moraliskt tänkande*. Stockholm: Thales, 1994.

Lgr 11. Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Stockholm: Skolverket.

Moore, G.E. *Principa Ethica*. Cambridge: Cambridge Univeristy Press, 1959.

Nykänen, Pia. Fast för att inte förflyktigas? Om skolans värdegrund. *Tidskrift för Politisk Filosofi*. Nr 3(2010): 18-31.

Swärd, Stefan. Samhället sårbart utan etisk kompass. *Svenska Dagbladet*. 2006-05-12.

URL = http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/samhallet-sarbart-utan-etisk-kompass_318060.svd. (åtkomstdatum 2012-04-23)

Singer, Peter. *Praktisk Etik*. Andra upplagan. Stockholm: Thales, 1996.

SOU 1992:94. Betänkande av läroplanskommittén. *Skola för bildning*.

Tännsjö, Torbjörn. Avskaffa skolans värdegrund. *Svenska Dagbladet*. 2006-05-12. URL =

http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/avskaffa-skolans-vardegrund_318102.svd.

(åtkomstdatum 2012-04-23)